

Αξίωση για ιθαγένεια.

Γιατί και πότε;

του Ανδρέα Τάκη*

Το ποιοι είναι και ποιοι δεν είναι πολίτες μιας χώρας, όπως γίνεται σήμερα γενικότερα δεκτό, ιδίως στο διεθνές δίκαιο και την πολιτική θεωρία των διεθνών σχέσεων, είναι θέμα που ανήκει στον πυρήνα της κυριαρχίας του κάθε κράτους. Κι αυτό επειδή η απάντηση στο ερώτημα προσδιορίζει το ίδιο το πολιτικό υποκείμενο του κράτους, τον λαό (Michael Walzer, *Spheres of Justice*, New York 1983, σ. 31 επ). Βασικό κριτήριο διάκρισης του πολίτη από τον αλλοδαπό θεωρείται, σχεδόν αυτονόητα, η γέννηση από κάποιον ή κάποιους που είναι πιστοποιημένα ήδη πολίτες. Τα κριτήρια της πολιτογράφησης για τον ίδιο λόγο, δηλαδή το ότι διαπλάθουν τον λαό, προσδιορίζονται κυριαρχικά από το ίδιο το κράτος και φυσικά αντικατοπτρίζουν τόσο την εικόνα που ο κάθε λαός έχει για τον εαυτό του όσο και τις εκτιμήσεις των κυβερνώντων για το ποιο είναι το δημόσιο συμφέρον.

Έτσι, κι εμείς ως Έλληνες συζητάμε σήμερα αν το να δώσουμε δικαίωμα ψήφου και ιθαγένειας στους αλλοδαπούς που «φιλοξενούμε», ή σε κάποιους έστω από αυτούς, είναι κάτι που πράγματι θέλουμε, μας συμφέρει ή μας αρέσει: ωφελμιστικές επιχειρηματολογίες που επικαλούνται τα δεδομένα επιστημονικών ερευνών, οικονομικών, κοινωνικών, δημογραφικών κ.ο.κ. μπορεί να υποδεικνύουν τη μια ή την άλλη κατεύθυνση. Από την άλλη, οι πολλοί που αποδίδουν μεγάλη αξία σε μια κοινωνική συνοχή στηριγμένη στην υποτιθέμενη κοινότητα ή ομοιομορφία της καταγωγής ή της κουλτούρας των Ελλήνων, είναι μοιραίο να είναι πολύ διστακτικοί ή και αρνητικοί. Το θέμα όμως δεν είναι αν το δημόσιο συμφέρον ή η όποια μεταφυσική ουσία του γένους επιβάλλουν πρακτικά ή επιτρέπουν να κάνουμε τους αλλοδαπούς Έλληνες, αλλά το αν υπάρχουν λόγοι δεσμευτικοί, λόγοι δικαιοσύνης για τους οποίους πρέπει να το κάνουμε, ασχέτως συμφέροντος ή εθνοφοβικών ιδεοληψιών. Τέτοιοι λόγοι πιστεύω ότι υπάρχουν και απορρέουν όχι από κάποια υπερβατική ηθική, αλλά από το ίδιο το δημοκρατικό μας πολίτευμα και το Σύνταγμά του.

Έλληνες πολίτες και αλλοδαποί είμαστε άνθρωποι, και ως τέτοιοι έχουμε ατομικά δικαιώματα σεβασμού και προστασίας του προσώπου μας. Μόνον εμείς όμως, και όχι αυτοί, μπορούμε να ασκήσουμε νομικές εξουσίες που μας επιτρέπουν όχι απλώς να αμυνόμαστε απέναντι στην

* Γενικός Γραμματέας Μεταναστευτικής Πολιτικής και εκλεγμένος επικ. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Το κείμενο αποτυπώνει περιληπτικά εισήγηση σε Συμπόσιο του ΟΠΕΚ στο Κορακοχώρι Ηλείας, 5.7.2008.

κρατική ή ιδιωτική ανομία αλλά να καθορίζουμε (έστω και κατ' όνομα) ως συλλογικό υποκείμενο πολιτικής τις κοινές τύχες μας. Από την άλλη, το βασικότερο ίσως περιεχόμενο του πολιτικού αυτοκαθορισμού είναι ο από κοινού προσδιορισμός με τη μορφή του γενικού νόμου τού πότε, πώς και γιατί μπορεί το κράτος να επεμβαίνει στην προσωπική μας αυτονομία. Χωρίς πολιτική αυτονομία, η προσωπική ελευθερία φαίνεται απλώς παίγνιο στα χέρια ενός Λεβιάθαν για την καλή προαίρεση του οποίου μόνο να προσευχόμαστε μπορούμε.

Ωστόσο, από την ιδιότητα του πολίτη φαίνεται να απορρέει η υποχρέωση της συλλογικότητας να μεριμνά για την τύχη και να φροντίζει για την αποκατάσταση της ατυχίας του κάθε μέλους της στην ιδιαιτερότητά του μεν, αλλά επί ίσοις όροις. Πρόκειται για τα κοινωνικά δικαιώματα που συνθέτουν το θεσμικό καθεστώς που ονομάζεται *κοινωνική ιθαγένεια* (ο όρος ανήκει στον T. H Marshall, *Citizenship and social class and other essays*, Cambridge 1950). Χωρίς ορισμένα από αυτά, όπως το δικαίωμα επείγουσας ιατρικής φροντίδας, εύλογα όλα τα λοιπά δικαιώματα ατομικά ή πολιτικά ακούγονται ως απλό αστείο, γι' αυτό και τα αναγνωρίζουμε και στο πρόσωπο των αλλοδαπών. Όμως, τα περισσότερα (προστασία οικογένειας, υγείας, αναπηρίας, κοινωνικής και οικονομικής αδυναμίας δωρεάν εκπαίδευση κ.ο.κ.) τα διασφαλίζουμε κατ' αρχήν στο Σύνταγμα μόνον για τους ημεδαπούς. Όταν τα δίνουμε δε σε όσους αλλοδαπούς είναι εντάξει με τις δικές τους υποχρεώσεις απέναντί μας εδώ, το κάνουμε είτε στο πλαίσιο σαμαρειτισμού του νομοθέτη ή λόγω κοινωνικοασφαλιστικής ανταποδοτικότητας.

Αυτή η κάθετη θεσμική τομή στον πληθυσμό ανάμεσα σε Έλληνες και αλλοδαπούς έρχεται σε αντίθεση, φαινομενικά τουλάχιστον, με τη δημοκρατική αρχή της ισότητας. Γι' αυτό και είναι αρκετοί που την αποστρέφονται για λόγους αρχής. Νομίζω ότι κάνουν λάθος: προτιμούν να σκέφτονται τον αλλοδαπό αποκλειστικά ως ανυπεράσπιστο φυγάδα και καθόλου ως τον ευκατάστατο δυτικό με μόνιμη κατοικία στη Μονεμβασιά ή τον μετοικήσαντα στη χώρα μας βογιάρo της νύχτας. Η ισότητα μεταξύ ανθρώπων δεν πλήττεται –θεωρητικά τουλάχιστον– από τη διάκριση που φέρεται να συνιστά σε βάρος εν γένει των αλλοδαπών το διαφορετικό, μειωμένης προστασίας, status τους. Μειωμένη φαντάζει από τη σκοπιά του τι δίνει σε αυτούς η χώρα που τους φιλοξενεί. Το υπολειπόμενο όμως της προστασίας τους το διασφαλίζει –ή, πάντως, θεωρητικά θα έπρεπε να το κάνει– η δική τους χώρα. Άρα, αυτό είναι το πολιτικό club που υπέχει απέναντί τους υποχρέωση ειδικού σεβασμού και μέριμνας. Η ιθαγένεια, ο δημόσιος δεσμός του πολίτη με τη χώρα του είναι η θεμελιωδέστερη εγγύηση ασφάλειας των όποιων δικαιωμάτων του. Γι' αυτό και το να έχεις ιθαγένεια, να έχεις δηλαδή πολιτικά δικαιώματα σε κάποιο κράτος αναγνωρίζεται ολοένα και σαφέστερα ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, για την ακρίβεια, ως ένα δικαίωμα

δικαιωμάτων (ο όρος ανήκει στη Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York 1985).

Βέβαια το τι είδους προστασία μπορεί να απολαμβάνει κανείς από τη χώρα του, όταν έχει μεταναστεύσει στο εξωτερικό, εξαρτάται από την ποιότητα και τις δυνατότητες της κρατικής της οργάνωσης. Πόσες χώρες όμως είναι σήμερα πραγματικά σε θέση να διεκπεραιώσουν πλήρως την υποχρέωση που απορρέει από τον δεσμό της ιθαγένειας; Αν εξαιρέσει κανείς τους τουρίστες και τους επιχειρηματίες, οι περισσότεροι αλλοδαποί σήμερα στη χώρα μας έχουν αποδημήσει επειδή, κατά τεκμήριο, οι χώρες τους, λόγω της οικονομικής ή/και πολιτικής τους κατάστασης, δεν μπορούν να τους προσφέρουν ευκαιρίες για προκοπή, ενδεχομένως δε, ούτε καν αυτές τις βασικές εγγυήσεις μέριμνας και ασφάλειας που θα τους επέτρεπαν να ζουν εκεί αξιοπρεπώς και χωρίς διαρκή κίνδυνο. Θα ήταν υποκριτικό να θεωρεί κανείς ότι όσοι προέρχονται από τέτοιες χώρες, οι κατ' εξοχήν δηλαδή μετανάστες μας, τελούν ως πρόσωπα σε μια σχέση έστω και ελάχιστο ισότιμη με τους Έλληνες πολίτες, όταν ο πολιτειακός παράγοντας που φέρει σε τελική ανάλυση την ευθύνη της μέριμνας υπέρ αυτών είναι ανίκανος ή αδιαφορεί. Ασχέτως όμως του λόγου που οδήγησε τον μετανάστη στη χώρα μας, αυτός την έχει ενδεχομένως καταστήσει πραγματική βάση και επίκεντρο των βιοτικών του σχεδίων και δραστηριοτήτων: έμαθε τη γλώσσα και τις ιδιοτροπίες των ντόπιων, πρόκοψε στη δουλειά, έκανε οικογένεια και φίλους, τηρεί τις υποχρεώσεις του απέναντι στο κράτος, με μια λέξη, για να χρησιμοποιήσω ένα όρο του συρμού τα τελευταία χρόνια, έχει «ενταχθεί».

Από τη σκοπιά αυτή, τα τυχόν κοινωνικά δικαιώματα δεν φαίνονται πια σαν ελεήμων παραχώρηση του κοινού νομοθέτη ή προϊόν ανταποδοτικότητας, αλλά σαν θεσμική κατοχύρωση του δυναμικού σου ρόλου στην κοινωνία όπου έχεις ενταχθεί και συμμετέχεις: είναι η *κοινωνική* σου ιθαγένεια. Ακόμη και αν διατηρείς την ιθαγένεια της χώρας καταγωγής σου και δεν έχεις ποτέ εγκαταλείψει τη σκέψη της επιστροφής, το να παίζεις τον νέο σου αυτό ρόλο για πολύ καιρό στερούμενος την πολιτική ιθαγένεια της χώρας όπου ζεις αρχίζει να γίνεται ιδιαίτερα προβληματικό. Μπορεί να σου αναγνωρίζονται πλήρως ατομικά δικαιώματα και να απολαμβάνεις τα περισσότερα ή και όλα τα διαθέσιμα και στους πολίτες της χώρας κοινωνικά δικαιώματα. Η προσωπική σου αυτονομία ωστόσο φαντάζει ανάπηρη και επισφαλής, γιατί η πολιτική σου αυτονομία έχει ονομαστική μόνον αξία: από τη μια τα πολιτικά σου δικαιώματα, αν έχεις, αφορούν τη ρύθμιση της καθημερινής ζωής μιας άλλης κοινωνίας χωρίς ουσιώδη επιρροή στη ζωή της κοινωνίας όπου πραγματικά ζεις, από την άλλη στερείσαι τη δυνατότητά να συμπροσδιορίζεις μαζί με τους λοιπούς παίκτες τους όρους του κοινωνικού παιχνιδιού στο οποίο πραγματικά συμμετέχεις και

απ' όπου αντλείς πραγματικά την κοινωνική σου επιβεβαίωση ως πρόσωπο (J. Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard Mass. 1999, σ. 386-9). Όπως και στη περίπτωση του αλλοδαπού σημαιοφόρου στη σχολική παρέλαση –αλλά σε κλίμακα πλέον μακροσκοπική– αυτό που προσβάλλεται εν προκειμένω δεν είναι μόνον κάποια αφηρημένη ισότητα, αλλά η ίδια σου η υπόσταση ως πρόσωπο: ό,τι και να επιτύχεις, επίσημα θα είσαι πάντα κατώτερος.

Το Σύνταγμά μας στο πιο γόνιμο ίσως άρθρο του έχει μια απροσδόκητη λεπτομέρεια. Δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην οικονομική, κοινωνική και, προσοχή, *πολιτική* ζωή της χώρας αναγνωρίζει το άρθρο 5 παρ. 1 όχι μόνον στους Έλληνες πολίτες αλλά στον καθένα εντός δικαιοδοσίας ελληνικού κράτους. Νομίζω ότι με, δεδομένο τον κεντρικό ρόλο της προσωπικής αυτονομίας στο δημοκρατικό μας πολίτευμα, το Σύνταγμά απαιτεί να επισφραγίζεται η συμμετοχή του οιοδήποτε στην οικονομική και κοινωνική ζωή, και στο μέτρο της έντασης της συμμετοχής αυτής, με την ικανότητά του να συμπροσδιορίζει πολιτικά και τους όρους της.

Το συμπέρασμα αυτό ανατρέπει εκ των πραγμάτων τη δυαδική σχέση στατικής αντίθεσης πολίτης/ξένος με την οποία έχουμε εθιστεί να αντιλαμβανόμαστε το πολιτικό ζήτημα της αλλοδαπότητας. Η σχέση αυτή προσλαμβάνει πλέον την προοπτική και τον δυναμισμό μιας πορείας που εκκινεί από την είσοδο του αλλοδαπού στη χώρα, παρακολουθεί την εντεινόμενη ένταξή του, υποστηρίζοντάς τη με κατάλληλα θεσμικά μέτρα και διευκολύνσεις, όπως οι θεσμοί της οικογενειακής συνένωσης και της άδειας του επί μακρόν διαμένοντος και αύριο η δημοτική ψήφος, για να καταλήξει σε αυτό που καταξιώνει το να ζεις σε μια δημοκρατία: τα πλήρη δικαιώματα του πολίτη.

Η θέση αυτή έχει δραστικές συνέπειες σε επίπεδο εθνικής νομοθεσίας. Αναιρεί δύο από τις βασικές θεσμικές επιλογές που διαπνέουν το ελληνικό δίκαιο της ιθαγένειας και καθηλώνουν τη χώρα μας σε ρόλο ουραγού των υπόλοιπων ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων: την απόλυτη διακριτική ευχέρεια του Υπουργού Εσωτερικών να πολιτογραφεί ή μη κάποιον, χωρίς να δίνει καμιά αιτιολογία γι αυτό, και την εξαίρεση της διαδικασίας πολιτογράφησης από κάθε διοικητική προθεσμία.

Η αναγνώριση μιας *αξίωσης για ιθαγένεια* υπό τον όρο της πλήρους ένταξης του αλλοδαπού μέσα από τη μακροχρόνια και ομαλή συμβίωσή του μαζί μας τερματίζει την καθήλωση της ελληνικής έννομης τάξης στο παραδοσιακό *δικαίον του αίματος*, την αρχή δηλαδή ότι Έλληνας είσαι μόνον αν έχεις γεννηθεί από Έλληνα. Μαζί με αυτήν τερματίζει και την ομηρία της δημοκρατίας μας από τη θολή και επικίνδυνη μεταφυσική μια πολιτικής κοινότητας, που θεμελιώνεται στο «όμαιμον» και στην εθνοθηρησκευτική ιδιοπροσωπία του γένους.